

סוגיית גבולות תקנת "בפני נכתב ובפני נחתם"

מרדכי מינץ

- א. מבוא
- ב. שיטת רש"י
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. בירור שיטת הרמב"ם
- ה. שיטת רבנו תם¹
- ו. שיטת ר"י

א. מבוא

המשנה בתחילת מסכת גיטין (ב.), עוסקת במקרה ששליח מביא גט אישה מיד בעלה הנמצא במדינת הים². אותו שליח המביא את הגט צריך לומר נוסח קבוע אותו תיקנו חכמים 'בפני נכתב ובפני נחתם' בשביל שאנו נקבל את עדותו. דווקא המביא גט ממדינת הים צריך לומר נוסח זה ואילו המביא גט בארץ ישראל לא צריך לומר³. על מנת להגדיר מה זה מדינת הים ומה זה לא מדינת הים (ששם לא צריך לומר בפ"נ ובפ"נ) המשנה נוקטת מספר מקומות שהם בעצם הגבולות של התקנה, כאשר מי שמביא מחוץ לגבולות אלה חלה עליו התקנה ומי שמביא בתוך הגבולות פטור ממנה. נחלקו התנאים במשנתנו מה הם בדיוק הגבולות הללו. ר' יהודה משרטט לנו את הגבולות לכל ארבע הרוחות 'רקס' הנו הגבול המזרחי, 'אשקלון' הנו הגבול הדרומי, 'עכו' הנו הגבול הצפוני, וכמובן הים הגדול הוא הגבול המערבי (רש"י ד"ה 'ורקס').

הסיפא של המשנה אומרת, "המביא גט מא"י אינו צריך שיאמר בפ"נ ובפ"נ" ומכאן אנו רואים שישנו קשר מסוים בין א"י על פי גבולותיה השונים לבין גבולות תקנתנו, אם כי לא מחייב שדווקא הגבולות של א"י הם באמת גבולות התקנה.

---

¹ עפ"י תוספות ד"ה 'אשקלון'. [הערת המערכת: ויעויין בדברי ר"ת במקורם בספר הישר, חלק החידושים, סימן קב, עמ' 72]

² הרש"י הראשון במסכת גיטין ד"ה 'המביא גט ממדינת הים' כותב-כל חו"ל קרי ליה מדינת הים בר מבבל.

³ בגמרא (ב:) מבואר שישנם שני חסרונות במדה"י א. שם האנשים לא בקיאים בכתיבת הגט לשמה ב. כאשר הגט מגיע לארץ ישראל אין אנשים מצויים (שכיחים) המכירים את חתימות העדים, בשביל לקיים את השטר.

צריך להזכיר שתי מחלוקות תנאים במשנה הקשורות לנקודה זו:
לגבי עכו- האם היא בגבולות התקנה או לא. ר' יהודה סובר, שמעכו וצפונה זה
מדינת הים, ועכו נכללת במדינת הים. ואילו ר' מאיר סובר, שעכו כארץ ישראל
לגיטין.

מחלוקת לגבי סמוכות ומובלעות- תנא קמא סובר, שגם סמוכות וגם מובלעות לא
צריכות לומר בפ"י ובפ"י, כיוון שהן סמוכות (כלומר בקיאי ושכיחי). רבן גמליאל
סובר שסמוכות צריכות לומר בפ"י ובפ"י, אך מובלעות לא. ר' אליעזר סובר, שגם
סמוכות וגם מובלעות צריכות לומר בפ"י ובפ"י, מהסיבה "שלא תחלוק במדינת
הים".

ישנן שלוש אפשרויות בראשונים להסברת הקשר שבין גבולות א"י לבין הגבולות
שקבעו רבנן שמחוצה להן תחול התקנה:

- 1) הגבולות הם גבולות א"י שנקבעו על ידי עולי מצרים, ומתוארים בפרשת
מסעי כגבולות שצריך לכבוש ובספרים יהושע ושופטים כגבולות שנכבשו
בכניסת בני ישראל לארץ⁴.
- 2) הגבולות הם גבולות א"י שנקבעו על ידי עולי בבל כאשר עלה עזרא ארצה
בימי בית שני⁵.
- 3) הגבולות הם גבולות חדשים שנתקנו בשביל תקנתנו בלבד, ואין קשר
בינם ובין גבולות הארץ.

ב. שיטת רש"י

ייתכן להבין את רש"י כך שהוא סובר כאפשרות הראשונה, שהגבולות הם על פי
גבולות עולי מצרים, ואפשר להביא לכך שתי ראיות:

לגבי הגבול המערבי של ארץ ישראל כותב רש"י (ב., ד"ה "ורקס"): "אבל מערב של
ארץ ישראל אין צריך גבול שהים הגדול גבולה כדכתיב (במדבר לד) 'וגבול ים,
והיה לכם הים הגדול', - מכאן אנו רואים שרש"י מקשר בין גבולות התקנה
דווקא לגבולות עולי מצרים. גם בהסבר המונח "מובלעות" כותב רש"י (ד., ד"ה
"ואמר אביי"): "והיכי דמי מובלעות כגון עיירות שמנה הכתוב במזרחה של ארץ

---

⁴ הערת המערכת: בעניין גבולות ארץ ישראל יעויין עוד במאמרו של ר' אליהו דוד
משולמי בהכי אתמר א, ובהערות המערכת שם.

⁵ תקופת עולי בבל קרובה יותר לתקופת התנאים, שבזמנה חוברת המשנה.

ישראל להיות לגבול דכתיב (במדבר לד) 'והתאויתם לכם לגבול קדמה מחצר עיני' וגומר...".

אנו רואים שרש"י מביא ציטוט מפרשת מסעי, גבולות עולי מצרים, משמע שהוא סובר שהגבולות שהמשנה מציינת ביחס לתקנת בפ"י ובפ"י אלו גבולות עולי מצרים.

אולם, אפשר לדחות ראיות אלה ולומר שאי אפשר לדייק ברש"י שגבולות התקנה הם גבולות עולי מצרים:

1) לגבי היס הגדול אפשר לומר שוודאי ר' יהודה עוסק באופן כללי בא"י המקראית. ואם ר' יהודה מזכיר את הגבול הצפוני, הדרומי והמזרחי ולא מזכיר את הגבול המערבי וודאי שכוונתו היא שהיס הגדול הוא הגבול, ואם כן רש"י מזכיר לפנינו את הפסוק מפרשת מסעי כדוגמא בלבד לכך שהיס הגדול הוא גבולה המערבי של ארץ ישראל ולא דווקא לומר שהגבולות הם גבולות עולי מצרים.

2) לגבי הראייה ממובלעות אפשר לומר שרש"י נותן דוגמא למובלעות ("והיכי דמי מובלעות...") בשביל להבין מה זה המושג מובלעות באופן כללי והדוגמא המסבירה זאת הכי טוב זוהי הדוגמא מפרשת מסעי.

אך נראה לי שבכל זאת רש"י לא הביא סתם את שתי הדוגמאות הללו דווקא מפרשת מסעי אלא רצה לומר לנו כאן דבר נוסף, והוא שגבולות התקנה אלו גבולות עולי מצרים. לפי הבנה זו נראה לומר שכיוון שיש לנו גבולות קיימים וברורים רבנן לקחו גבולות אלה ו-'אימצו' אותם לענין התקנה.

ג. שיטת הרמב"ם

בפרק ז' מהלכות גירושין, הלכה י', מזכיר הרמב"ם שהגבולות של תקנת בפ"י ובפ"י מוזכרים בהלכות תרומות כגבולות עולי מצרים. גם בפרק א' מהלכות תרומות, הלכה ז', מתאר את גבול עולי מצרים כפי שמתאר ר' יהודה במשנתנו (רקס, אשקלון ועכו). ואם כן אנו רואים במפורש שהרמב"ם סובר שהגבולות שמשנתנו נקטה בהם לתאר את גבולות התקנה הם גבולות עולי מצרים. כמו כן, הרמב"ם בפרק ה' מהלכות מלכים, מזכיר את איסור יציאה מהארץ בהלכה ט', ובהלכה י' כותב "שגדולי החכמים היו מנשקים על תחומי ארץ ישראל" והמקור

העיקרי לכך הוא ר' אבא שהיה מנשק "כיפי דעכו". ובוודאי שעכו לפי הרמב"ם היא גבול עולי מצרים⁶.

מכל זה עולה, לפי הרמב"ם, שקדושת עולי בבל שקידשה לשעתה ולעתיד לבוא מתייחסת לתרומות ומעשרות ולשאר מצוות התלויות בארץ בלבד, ואילו איסור יציאה מארץ ישראל נקבע על פי גבולות עולי מצרים לעולם (כלומר הקדושה לגבי מצוות התלויות בארץ קידשה לשעתה ולא לעתיד לבוא ולעניין איסור יציאה מהארץ קידשה גם לעתיד לבוא).

ד. בירור שיטת הרמב"ם

הקושיה הגדולה שצריך להקשות היא, מה הקשר בין גבולות עולי מצרים לגבולות תקנת בפ"נ ובפ"נ! הרי בין תקופת עולי מצרים לבין זמן המשנה מפרידים כאלף שנה, ובמיוחד שהייתה גלות בבל בתקופה זו שהארץ שממה מיושביה, והרי בסופו של דבר התקנה צריכה להתייחס לשכיחים ולבקיאים, אז מה שייך שכיחים ובקיאים בתקופת המשנה לגבול עולי מצרים! אפשר להסביר קושייה זו בשני הסברים שונים:

1) אנו רואים שבכל מקום שהרמב"ם מסביר על ארץ ישראל הוא מתאר את גבול עולי מצרים. לכן צריך להסביר שרבנן תיקנו את התקנה על פי גבול עולי מצרים, כיוון שזה היה גבול קיים וברור וכולם ידעו מהם הגבולות. ובאמת הייתה חפיפה גדולה בין מתיישיבי עולי בבל לגבולות עולי מצרים. אך לפי הסבר זה קשה, למה שנצריך את כל האנשים שנמצאים בתוך ההתיישבות היהודית באותה תקופה - גבול עולי בבל (שהם וודאי שכיחי ובקיא) - לומר בפ"נ ובפ"נ, רק כיוון שהם מחוץ לגבול עולי מצרים הרי זה לא שייך בכלל אליהם, וכן, למה שלא נצריך את מי שיושב בגבול עולי מצרים אך הוא רחוק מההתיישבות היהודית (שיכול להיות שהוא לא שכיח ובקיא) לומר בפ"נ ובפ"נ.

2) ה"ברכת אברהם" מסביר הסבר שיותר מתקבל על הדעת. בעצם גבול עולי מצרים הוא היה הגבול של שכיחי ובקיא גם בתקופת עולי בבל, והסבר לכך

---

⁶ הערת המערכת: הבנה זו בדברי הרמב"ם אכן עולה מפשוטן של המקורות שהביא המחבר. אולם, בירור דעת הרמב"ם בעניין הגבולות אינו פשוט כלל. יעויין תשובת הרמב"ם בשו"ת פאר הדור, סימן ד, בה מבואר כי גבולות המשנה הן גבולות עולי בבל, ובהרחבה בתחומין, כך ב, עמ' 364 - 382 ו- 398 - 411 (מאמריהם של מו"ר הגאון רבי יעקב אריאל, שליט"א והרב איתמר ורהפטיג, שליט"א, בהתאמה).

הוא מה שהבאנו ברמב"ם מהלכות מלכים לגבי איסור יציאה מהארץ שהוא תמיד עפ"י גבול עולי מצרים, וכיוון שישנו איסור כזה, ההתיישבות היהודית (וכמו"כ השכיחי והבקיאי) התרכזה גם בזמן עולי בבל בתחום עולי מצרים, ולכן באמת שייך לעניינינו בתקנת בפ"י ובפ"י להעמיד את גבולות עולי מצרים. (אך גם על הסבר זה אפשר להקשות ממתי אנו רואים שההתיישבות היהודית היתה כפופה לאיזשהו גבול אפילו עם קדושה כאשר כבשו גבולות אחרים- גבולות עולי בבל).

ה. שיטת רבנו תם⁷

מקשה ר"ת על הבנת המשנה (ר' יהודה) שאשקלון היא לא בארץ ישראל, "מאשקלון לדרום ואשקלון כדרום", הרי ראינו ביהושע שעולי מצרים כבשו את אשקלון!! ומתרץ ר"ת שלא שייך גבולות עולי מצרים לגבולות תקנת בפ"י ובפ"י, אלא צריך לומר שהגבול של התקנה הוא גבול עולי בבל, ואכן עולי בבל לא כבשו את אשקלון. השאלה שצריך לברר היא האם באמת גבולות עולי בבל תואמים וזהים לגבול שבו אנשים בקיאים ושכיחים, או קיבלו גבול זה לתקנה כיוון שזה גבול מוכר וקיים?

אפשר לברר נקודה זו עפ"י העיר עכו. ר"ת מקשה שעכו גם כבשוה עולי בבל שאנו רואים ש"ר' אבא הוה מנשק כיפי דעכו" (כתובות קיב). וכן "כי הוּוּ מפטרי רבנן מהדדי בעכו הוּוּ מפטרי מהדדי" (גיטין עו:), מכאן שעכו כן בארץ-ישראל גם בתקופת עולי בבל. מתרץ ר' תם שעכו היתה חציה בא"י וחציה בחוץ-לארץ, וכאן במשנה ר"י מדבר על חצי עכו שנמצאת בחו"ל.

ישנן שלוש אפשרויות בר"ת להבין את העניין שעכו חציה בא"י וחציה בחו"ל:

א) חצי עכו שבא"י שכיחי, וחצי שבחו"ל לא שכיחי, זוהי שיטת ר' יהודה ש-"מעכו לצפון ועכו כצפון", כלומר החצי שבחו"ל צריך לומר בפ"י ובפ"י כיוון שלא שכיחי, ואילו ר' מאיר חולק וסובר שגם בחצי עכו שנמצאת בחו"ל רמת השכיחות מספיק גבוהה בשביל שלא נצריכם לומר בפ"י ובפ"י, ונראה שכך סובר הרמב"ן.

ב) בכל עכו שכיחי, גם בחצי שבחו"ל. ר' יהודה סובר שבחצי שבחו"ל צריך לומר בפ"י ובפ"י למרות ששכיחי מהסיבה שלא תחלוק במדה"י (כמו סברת ר')

---

⁷ עפ"י תוספות ד"ה יאשקלון. [הערת המערכת: ויעיין בדברי ר"ת במקורם בספר הישר, חלק החידושים, סימן קב, עמ' 72]

אליעזר) כלומר כל מי שנמצא מחוץ לגבולות הארץ צריך לומר בפ"י ובפ"י ולא משנה מה עניינו. ואילו ר' מאיר חולק ולא סובר את הסיבה שלא תחלוק אלא כל עכו כא"י לגיטין.

ג) בכל עכו לא שכיחי, גם בחצי שבא"י. בחצי שבא"י בכל מקרה לא צריך לומר בפ"י ובפ"י- שלא תחלוק בא"י, לגבי החצי שבחו"ל- ר' יהודה סובר שבגלל זה צריך לומר, ואילו ר' מאיר חולק וסבור שכן שכיחי בחו"ל לכן לא צריך לומר.

לפי האפשרות הראשונה- אפשר להבין שגבול עולי בבל זהה לחלוטין עם גבול השכיחים והבקיאים. אולם עדיין צריך לברר איך יתכן שגבול עולי בבל מסמן את גבול השכיחי ובמיוחד הקושיה על עכו הרי זו עיר אחת, איך יכול להיות שקו הגבול יפריד בין השכיחי ולא שכיחי באותה העיר. אפשר לענות עפ"י הסברו של הרמב"ן (בחידושו כאן) שגבול עולי בבל הוא גם היה גבול של גבולות הארץ לעניין יציאה מהארץ ולכן האנשים שגרו בחצי עכו שבא"י הקפידו לא לצאת לחציה השני וכך באמת נוצר ההבדל שבחצי אחד היו שכיחי ובקיא ובחצי השני לא.

לפי האפשרות השניה והשלישית רואים שהגבול של עולי בבל אינו זהה לגמרי עם גבול השכיחים והבקיאים, באפשרות השניה נתקנה התקנה, כך שכל מה שהוא מחוץ לגבולות עולי בבל לא משנה מהי רמת השכיחות צריך לומר בפ"י ובפ"י, שלא תחלוק במדה"י, ואילו לפי האפשרות השלישית כל מה שהוא בתוך גבולות עולי בבל לא צריך לומר בפ"י ובפ"י וגם לא משנה מהי רמת השכיחות.

לסיכום ישנם כמה הסברים בדעת ר"ת לכך שהגבול הוא גבול עולי בבל.

* נקבע גבול זה כיון שהוא גבול קיים ידוע וברור, כדי שאנשים לא יתבלבלו, למרות שזה לא בהכרח גבול השכיחי והבקיאי.

* גבול עולי בבל הוא בגדול גבול השכיחים והבקיאים, אמנם ישנם מקומות חריגים ולכן אנו אומרים לא תחלוק בא"י ולא במדה"י.

* גבול עו"ב הוא בדיוק גבול השכיחי והבקיאי- כל מי שגר בתוך הגבול שכיח מי שגר בחוץ לא שכיח.

ו. שיטת ר"י

הר"י (בתוספות, שם) סובר שהגבולות שהמשנה מדברת עליהם הם לא גבולות עו"מ או עו"ב, אלא הם גבולות חדשים שרבנן תיקנו במיוחד בשביל תקנת בפ"י ובפ"י. אומר הר"י לר"ת שהקושיות שהוא הקשה מאשקלון, מרקס וחגר ומעכו (שהם בתוך גבולות הארץ אז איך יתכן שהמשנה מתייחסת אליהם כאילו הם מחוץ לגבולות הארץ!); הם כלל לא קשות, כיוון שבאמת המקומות הללו נמצאים

בתוך גבול הארץ. אמנם מכל מקום גם בארץ-ישראל ישנם מקומות שכיון שהם רחוקים מעיקר הישוב כמו מקומות אלה, התקנה חלה גם עליהם- ומכאן שגבול התקנה הוא גבול אחר שבא לתאר את המקומות של השכיחי והבקיאי. וכן הקושיה מכפר-סיסאי גם היא אינה קשה שכיוון שעכו היא רחוקה מעיקר הישוב (ציפורי), למרות שחציה בא"י, התקנה חלה גם עליה.

אמנם ישנה קושיה אחרת על הר"י מסמוכות ומובלעות. הרי הגמ' (ד.) מדברת על עיירות שהם סמוכות ומובלעות שהתקנה חלה גם עליהם, ואם סובר הר"י שכל גבולות הם גבולות שנקבעו בשביל התקנה בלבד, מה שיך סמוכות ומובלעות לגבולות אלה?! הרי מי שנמצא בתוך הגבול הוא שכיח ובקיא ומי שלא לא!

ישנם כמה אפשרויות לתרץ קושיה זו:

1) גבולות התקנה שתיקנו חכמים הם לא גבולות של שכיחים ובקיאים, אלא מקומות שהם עיקר היישוב, או מקומות ששם מצויים בתי דינים⁸, וא"כ מובן מה זה סמוכות ומובלעות שבמקומות כאלה סביר להניח שיהיו שכיחים ובקיאים.

2) אפשרות נוספת להסביר כמו ההסבר הקודם, שהמפה היא מפת בתי דינים ולא מפת שכיחי, אך סמוכות ומובלעות, זה לא כמו שהבנו ברש"י, אלא מסביר המאירי, וכך נראה גם בתוס' רא"ש, שסמוכות הכוונה סמוכות לתחום שבת של מפת בתי הדינים שזה עיקר היישוב. ומובלעות הכוונה מובלעות בתוך תחום שבת זה (ובהסבר זה אנו מרוויחים את הקושיה שיש לנו על ההסבר הקודם- שאם המפה היא מפה של עיקר היישוב אז איך נוצר מצב של מובלעות, הרי היו צריכים ליישר את הקו אם גם הנקודה היא מקום של שכיחי).

3) שוב כמו הסבר הרמב"ן שהמפה היא של עיקר היישוב אך מובלעות הכוונה בכלל משהו אחר- כלומר ישנו גבול עיקר היישוב וישנם מקומות מסוימים שבהם גבול זה יוצא מגבולות הארץ, ובהם אנו נדרוש בפ"י ובפ"י כדי שלא תחלוק במדה"י.

4) ישנה אפשרות בכלל להסביר לא כמו שאמרנו עד עכשיו, אלא לומר שר"י סובר שגבולות עולי בבל הם באמת גבולות התקנה ואשקלון, רקס וחגר ועכו הם בתוך גבול זה אך ישנם מקומות מסוימים שהם רחוקים מעיקר היישוב ולמרות שהם בתוך הגבול אנו נדרוש שיאמרו בפ"י ובפ"י.

---

⁸ כך מסביר הרמב"ן.